

**ARAP DİLİNDEKİ DİĞER KULLANIMLARIYLA KARŞILAŞTIRMALI
OLARAK KÂME FİİL KÖKÜ VE TÜREVLERİNİN KUR'ÂN'DAKİ ANLAM
BOYUTLARI ***

Necdet ÜNAL **

ÖZET

Bu makalede özellikle Arap edebiyatı kaynakları ve Kur'ân tefsirlerinden istifade edilerek "kâme" fiili ve türevlerinin Arap dili ve Kur'ân'da hangi anlamlarda kullanıldığı örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Söz konusu kavramın Kur'ân'a ilk olarak hangi anlamda girdiği, Arap dilindeki kullanımları ile Kur'ân'daki kullanımları arasında bir anlam kayması olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Sonuçta içinde "kâme" fiili ve türevlerinin geçtiği âyetleri anlamaya çalışırken, bu kökte hangi anlamın ortak bir payda olarak mevcut olduğu ve gözden kaçırılmaması gerektiği hususunda bir sonuca varılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Arap dili, ayakta durmak, sabit kalmak, mutedil olmak, bakıp gözetmek, kararlı olmak.

ABSTRACT

Quranic Dimensions of The Sense of The Root Verb of Kame and Its Derivatives in Comparison with Their Other Usages in Arabic Language

In this paper, it has been tried to show what senses have the verb kâme and its derivatives in Arabic Language and Qur'an by referring to the Qur'an Exegeses (tafseer) and the sources of Arabic Literature and by giving some examples from them. It has been focused on that in what sense the concept in question is used for the first time in Qur'an, and whether or not there is a semantic change between its usages in Arabic Language and Qur'an. Consequently, while trying to comprehend the meanings of the verses of Qur'an including the verb kâme and its derivatives, it has been strived to draw a conclusion about which one of the various senses of the root verb kâme is shared by its other derivatives and thus should not be overlooked.

Key Words: *The Qur'an, Exegesis, Arabic Language, to stand, to remain unchanged, to be moderate, to watch over, to be determined.*

* Bu makale, büyük ölçüde, Necdet ÜNAL'ın "Kur'an'ı Kerim'de İstikamet Kavramı" adlı basılmamış doktora tezinin birinci bölümünden faydalanılarak kaleme alınmıştır. Tezdeki yeri için bkz. Ünal, Necdet, Kur'an'ı Kerim'de İstikamet Kavramı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005, s. 23-52, ve 70-74. sayfalar arası.

**Dr., Gazi ilköğretim Okulu, Din K. A. B. Öğretmeni, Çanakkale, E-posta:doktornecdet@gmail.com

GİRİŞ

Kur'ân'da geniş bir kullanım alanına sahip olan Kâme fiili ve türevlerinin Kur'ân'da hangi anlamlarda kullanıldığının tesbiti tefsir ilmi açısından önemlidir. Tabii ki bir fiil veya türevinin Kur'ân'da hangi anlamlarda kullanıldığını anlamak için öncelikle onun Arap dilindeki kullanımlarına bakmak gerekir. Dolayısıyla bu çalışmamızda biz, Kâme fiili ve türevlerinin Kur'ân'da hangi anlamlarda kullanıldığını tesbit etmek için öncelikle bu fiil ve türevlerine sözlüklerde ve şiir divanlarında hangi anlamın yüklendiğine, daha sonra da Kur'ân ve dolayısıyla tefsirlerdeki anlam boyutuna ve bu kullanımlarla ilgili örneklere bakacağız.

Kâme fiili derken onun mazi, muzari ve emir sıygalarda şeklinde fiil olarak kullanıldığı yerleri; türevleri derken de “kâim”, “makâm”, “kayyûm”, “kavvâm”, “kayyim”, “kıyâm” ve “kavâm” gibi aynı kökten türeyen isimleri kastettiğimizi ifade etmeliyiz.

Bu fiilin, Arap edebiyatı kaynaklarında ve Kur'ân'da beş ayrı anlamda kullanımı vardır:

1. Ayakta Durmak
2. Sabit Kalmak
3. Mutedil Olmak
4. Bakıp Gözetmek
5. Kararlı Olmak

Şimdi bu anlamlar üzerinde ayrı ayrı duralım:

1. Ayakta Durmak

“Kâme” fiilinin, oturma zıddı olarak kalkmak, ayağa kalkmak, ayakta durmak¹ ve dikilmek² anlamı vardır. Bu manadaki bazı örnekler şunlardır:

a. Arap Dilinde:

قام بي عينا ي , قام بي ظهري ”Gözlerimin ağrısı beni ayağa kaldırdı” ve “sırtımın ağrısı beni ayağa kaldırdı” ifadelerinden, kişinin elem ve acı sebebiyle rahatsız olduğu ve oturmadığı için ayakta durduğu anlaşılmaktadır. Buna göre قام به

¹ İbn Manzûr, Ebu Fazl Cemâlüddin b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arabî'l-Muhît*, Beyrut-1955, XII, 496.

² Ubeyd b. el-Abras, Ubeyd, *Divânü Ubeyd b. el-Ebras*, (Şerh: Eşref Ahmed), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, Beyrut 1994, 123; ez-Zebîdî, Muhammed Muradâ el-Huseynî el-Vâsîfî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut ts., IX, 35; Âsım Efendi, Ebu'l-Kemâl Ahmed, *Okyânûsu'l-Basîfî fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, İstanbul-1304h, IV, 457.

ifadesi, herhangi bir uzvun ağrı ve acı vermesi sebebiyle insanı ayağa kaldırmasını ifade etmektedir.³

Fiilin bir diğer kullanımı يقوم من اللحد : “O kişi mezarından kalkıp dikilir” şeklindedir. Burada ölünün kabirden kalkıp ayağa dikilmesi bu fiille ifade edilmiştir.⁴ Arap şiirinde, sevgiliyi methetmek için kullanılmış olan bu ifadede; “eğer o, ölüye bir şeyler söylese, ona can verir, hayat katar ve böylece ölmüş olan kişi mezarından kalkar” anlamı vardır.

Fiilin bir başka kullanımı يقوم مقامه “Bir kişi, diğerinin yerine geçti, dikildi”⁵ şeklindedir. Bu kullanımda bir kişinin, diğer bir kişinin yerine geçerek artık onun yerini alması, onun yerinde durması ve dikilmesi kastedilmektedir.

Yine قام عليك المتاع “Mal, sana kaç mal oldu” ifadesinde malın fiyatının kaç bulduğu, kaç ulaştığı anlamı vardır. Mesela قامت الأمة مئة دينار ifadesinden, kölenin fiyatının yüz dinara vardığı, yani yüz dinarı bulduğu anlaşılır.⁶ Burada da bir ayakta durma hali vardır ve mecazi olarak fiyatın belli bir noktaya gelip orada ayakta durması anlatılmaktadır.

Bir vecizede لا تشتريني فإني إذا جعت أبغضت قوماً وإذا شبعت أحببت نوماً “Beni alma. Çünkü ben acıkınca yerimden kalkıp ayağa dikilmeyi istemem, doyunca da uyumak isterim” denilmektedir. Bu sözü, bir köle kendisini satın almak isteyen adama söylemiştir.⁷ Buradaki kullanımda söz konusu kelimenin “yerinden kalkmak, ayağa kalkmak, ayakta durmak” anlamları açıkça görülmektedir.

Bir şiirde تمش بأعراف الجياد اكفنا إذا نحن قمنا عن شواء مضهيب “Kızartılmış et (kebab) yemekten kalktığımızda ellerimizi atların yelelerine sileriz”⁸ ifadesi geçmektedir. Burada da söz konusu fiil “kalkmak” anlamındadır.

Savaş durumunu açıklayan bir deyimde ise قامت الحرب علي ساقها “Savaş kızıştı (ayağa kalktı, savaş çıktı)”⁹ denilmektedir. Bu ifade, Araplar arasında, savaşın

³ el-Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibü'l-Lüğa*, ed-Dâru'l-Mısriyye, Kahire ts., IX, 361-362; İbn Abbâd, İsmail, *el-Muhîr fi'l-Luğa*, Beyrut-1994, VI, 59; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 506; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 35; Âsım, *Okyânûs*, IV, 457.

⁴ Antere b. Şeddâd, *Dîvânu Antere b. Şeddâd*, (Şerh: Ömer Faruk et-Tabbâ), Dâru'l-Kalem, Beyrut ts, s.130.

⁵ el-Hansâ, *Dîvânu'l-Hansâ*, (Şerh: Ömer Faruk et-Tabbâ), Dâru'l-Kalem, Beyrut-ts., s. 72; el-İsfehânî, er Râgıp, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fi Garibi'l-Kur'ân*, (Tahk.: Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut- ts., s.417.

⁶ Ezherî, *et-Tehzib*, IX, 362; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 500; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 35; Âsım, *Okyânûs*, IV, 458.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 496.

⁸ İmrüü'l-Kays, *Dîvânu İmrii'l-Kays*, (Şerh: Ömer Faruk et-Tabbâ), Dâru'l-Kalem, Beyrut ts, s. 25; es-Sendûbî, Hasen, *Şerhu Dîvâni İmrii'l-Kays*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 5. Baskı, Mısır ts, s.57.

kızıştığı yani mecazi olarak, savaşın ayakları üzerine dikildiği anlamında kullanılmıştır.

Bu kökten türemiş olan laflarda da, “*ayakta durmak*” anlamını rahatlıkla görebiliriz. Mesela “*kâime*” lafzı masa, karyola ve hayvanın ayağı anlamına gelmektedir.¹⁰ Dolayısıyla o, bir eşyayı veya hayvanı ayakta tutmaktadır. “*Kuvâm*” lafzı Arapça’da koyunlarda görülen bir hastalığı ifade eder.¹¹ Onun verdiği acı sebebiyle hayvan, oturup yatamaz ve neticede o acı hayvanı ayakta durdurur.¹² Yine “*kavme*” lafzı namazda iki rekat arasında ayakta durmaktır.¹³

Bir diğer lafız “*kıvâm*” ise “*kendisiyle ayakta durulan, dengeli olunan şey*”¹⁴, “*bir şeyin ortası*”¹⁵, “*düzeni, nizamı ve direği*” demektir.¹⁶ Buna göre kıvâm, bir şeyi veya kişiyi en sağlıklı noktada ayakta durdurmaktadır.

“*Kıyâm*” lafzında da söz konusu anlamı görmekteyiz. Bu kelime “*bir şeyin kendisi sayesinde ayakta durduğu, sabit olduğu direk, sütun gibi bir şey*”¹⁷ anlamındadır. Ayrıca buna “*dikilmek, dik durmak, ayakta durmak*”¹⁸, “*oturmanın zıddı*”, “*durmak, sabit olmak*”¹⁹, “*insanın boyu, boyunun uzunluğu*”²⁰ gibi karşılıklar da verilmiştir.

⁹ Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, Beyrut-ts., I, 40; er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddin, *et-Tefsîru'l-Kebir*, Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, Beyrut 1985, II, 32.

¹⁰ İbn Cendel, Selame, *Dîvânu Selame b. Cendel*, Sana'atü Muhammed b. el-Hasen, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, Beyrut 1994, 15; Ka'b b. Zühayr, *Dîvânu Ka'b b. Zühayr*, San'atü'l-İmam Ebi Saïd el-Hasen b. el-Huseyn el-Askerî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, Beyrut-1994, 131-132; el-Halîl b. Ahmed, Ebu Abdirrahman el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, Beyrut 1988, V, 232; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 358; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 58; el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh fi'l-Luğati ve'l-Ulûm*, 2.Baskı, Beyrut 1979, V, 2018; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 501; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 36.

¹¹ Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 362; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 59.

¹² Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002., s. 212.

¹³ Halîl, *El-Ayn*, V, 231; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 356; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 58; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 497; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 35.

¹⁴ İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekerîyya el-Luğavî, *Mu'cemü Mekayîsi'l-Luğa*, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991, V, 43; Ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, III, 293.

¹⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2018; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 36.

¹⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2017; Ebu'l-Bekâ, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, Byy.-ts., 526; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 499.

¹⁷ el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, *Besâiru Zevî't-Temyiz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz*, (Tahk: Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülhalim Tehânevî), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ts, IV, 307.

¹⁸ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 528; İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevazir fi İlmî'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, (Tahk.: Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî), Müessesetü'r-Risale, 2. Baskı, Beyrut 1985, 504; et-Tehânevî, Muhammed b. Ali b. Ali, *Kitâbü Keşşâfi Istilâhati'l-Fünun*, Dâru Kahraman, İstanbul 1984, II, 1225.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 496-497.

²⁰ İbnü'l-Cevzî, *en-Nuzhe*, 504.

“Kâme” fiilinin normalde “başlamak” diye aktarılan Arapça’daki anlamlarında da aslında “ayakta durma” manası görülmektedir. Mesela قامت المرأة تنوح “Kadın ağlamaya başladı”²¹ ifadesi böyledir. Arapların çoğu ölümlerin arkasından ayakta ağlarlardı ve bu ifade bunu anlatmaktadır. Nitekim قامت لعبة الشطرنج ifadesi satrancın²² ve قامت الصلاة ifadesi de namazın başladığını²³ ifade etmektedir. Bu örneklerde her ne kadar fiil, “başlamak” olarak ifade edilse de aslında bu kullanımlarda bir ayakta duruş hali vardır. Mesela kadınların yukarıda sözü geçen ağlamaları, ağlama halinin mevcudiyetini ve ayakta olan bir feryadı anlatmaktadır. Yine satrancın veya namazın başlaması anlamının altında, bu işin ve fiilin bizzat yapılmakta olduğu hal yani mecazi olarak onun bizzat ayakta olduğu, faal olduğu durum anlatılmaktadır.

Sonuç olarak “kâme” fiili Arap dilinde ayakta durmak, ayağa kalkmak ve dikilmek anlamında kullanılmıştır. Bu tespitlerden sonra söz konusu fiilin “ayakta durmak” anlamında Kur’ân’daki kullanımlarına geçebiliriz.

b. Kur’ân’da

Burada, Kur’ân-ı Kerim’de geçen kâme, yekûmü, kâim, kâime, kıyâm, makâm, mukâm, akvâm gibi kelimeleri teker teker ele alarak ifade ettikleri anlamlar üzerinde durmaya çalışacağız.

“Kâme” fiilinin şu iki âyetteki kullanımı, fiilin anlamı açısından oldukça önemlidir: “Geceleyin kalk (namaz kıl); yalnız gecenin birazında (uyu)”.²⁴ Sure, iniş sırası itibarıyla üçüncü sure²⁵ ve bu âyetler de, Kur’ân’ın Mekke’de indirilen ilk âyetlerindendir.

“Kalk, uyar”.²⁶ Âyetteki ayağa kalkış “yatağından kalkmak”, “kararlı ve azimli olarak kalkmak”²⁷, “davet için harekete geçmek”²⁸ diye izah edilmiştir. Bu sure, Mekke döneminde ve İslam’ın ilk yıllarında hatta sure olarak ilk indirilen suredir. Dolayısıyla “kâme” fiilinin, hem Müzzemmil suresinin ilk âyetlerindeki kullanımı hem

²¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 498; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 35.

²² Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 37.

²³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 505; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 37.

²⁴ Müzzemmil, 73/2. قم الليل إلا قليلا

²⁵ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, X, 121.

²⁶ Müddessir, 74/2. قم فأندر

²⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXX, 190; Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul-1982, VIII, 5449.

²⁸ İbnü’l-Cevzî, *en-Nuzhe*, s.504-506.

de Müddessir suresinin hemen başındaki bu kullanımı, bize, bu fiilin Kur'ân literatürüne hangi anlamla girdiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Buna göre fiil, “*ayakta olmak, uyanık durmak, faal durumda olmak*” gibi olumlu manaları kapsamakta ve gaflet, uyuşukluk, tembellik, tedbirsizlik gibi olumsuz manaları da dışlamaktadır.

Kâme fiilinin Kur'ân'daki kullanımlarında “ayakta olmak” anlamı açıkça görülebilmektedir. Mesela, “**Ayağa kalktığın zaman Rabbini övgüyle an**”²⁹ âyeti bunun en açık kanıtlarından bir tanesidir. Tefsirlerde, âyetteki kalkışın; yerinden³⁰, herhangi bir yerden³¹, herhangi bir meclisten³², uykudan³³ veya gündüzleyn³⁴ kalkış olduğu söylenmekle birlikte bunun, namaz³⁵, farz kılınan namaz³⁶, herhangi bir iş, özellikle kavmiyle mücadele için³⁷ kalkış veya ayağa kalkış olduğu da ifade edilmektedir.

Faiz yiyenlerin durumunu anlatan şu âyette de kâme fiili muzari olarak kullanılmaktadır:

“Faiz yiyenler ancak şeytanın çarpmış olduğu kimsenin kalktığı gibi kalkarlar”.³⁸ Burada fiil “*kalkmak*”³⁹, “*ayakta durmak*”⁴⁰ anlamındadır. Tefsirlerde bu kalkışın, kıyamet günü⁴¹ ve kabirden kalkış olduğu söylenmektedir.⁴²

²⁹ Tûr, 52/48. وسبح بحمد ربك حين تقوم

Âyetteki fiil için şu karşılıklar verilmiştir:

“Ayağa kalkmak” Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm İbn Hevâzin, *Letâifü'l-İşârât*, Byy. ts, III, 479.

“Kalkmak” Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4559; Dumlu, Ömer- Elmalı, Hüseyin, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı (Meal)*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2001, s. 484; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, IX, 87; er-Râzî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer Fahrüddin, *Tefsir-i Kebîr*, (Çev.: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru), Akçağ Yayınları, Ankara 1988, XX, 469.

³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 275.

³¹ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 415.

³² Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4566.

³³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 415; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 275.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 275.

³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 275.

³⁶ Kuşeyrî, *Letâif*, III, 479.

³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVIII, 275.

³⁸ Bakara, 2/275. الذين يأكلون الربا لا يقومون إلا كما يقوم الذي يتخبطه الشيطان من المس

³⁹ Râzî, *Tefsir-i Kebîr*, VI, 5; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 951; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, I, 477.

⁴⁰ Dumlu-Elmalı, *Meal*, s.43.

⁴¹ Mücâhid, Ebu'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsiru Mücâhid*, (Tahk. Ebu'n-Nil Muhammed Abdusselâm), Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadise, Byy. 1989, s. 245.

⁴² Mücâhid, *et-Tefsir*, 245; et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 2. Baskı, Mısır 1954, III, 103; el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *el-Vasîf fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l Mecîd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-1994, I, 394; el-Beğavî, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesûd, *Meâlimü't-Tenzîl*, Dâru'l-Marife, 2.Baskı, Beyrut 1987, I, 261; Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 320; İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, *Zâdü'l-Mesîr fi*

Kozmik bir gerçeği ifade eden “**Emri ile göğün ve yerin ayakta durması, O'nun âyetlerindedir**”⁴³ âyetinde, göğün ve yerin Allah'ın buyruğuyla direksiz bir şekilde⁴⁴ ayakta durmasından ve sabit olmasından⁴⁵ bahsedilmektedir. Allah'ın âyetlerinden birisi olarak bahsedilen husus, kaynaklarda da geçtiği gibi gök ve yerin ayakta durmasıdır. Yani buradaki fiil, gök ve yerin yapı ve varlığının ve bunlardaki dengenin, düzenin ve mükemmelliğin devam etmesini, ayakta durmasını anlatmaktadır. Dolayısıyla âyet, gök ve yerin inşa edilip yaratılmasından, varlık âlemine getirilmesinden değil, varlık âlemine getirildikten sonra yaratıldıkları hal üzere devam ederek ayakta durmalarından, sabit bir denge içerisinde olmalarından bahsetmektedir.⁴⁶

Başka bir âyette de şöyle denilmektedir: “**O gün ruh ve melekler sıra sıra dururlar**”.⁴⁷ Âyette geçen ve meleklerle birlikte saf halinde duracağı haber verilen ruhun ne olduğu hakkında tefsirlerde farklı görüşler vardır.⁴⁸ Âyette geçen ruh ile kastedilen, insan ya da Muhammed Esed'in (v. 1413/1992) de dediği gibi⁴⁹ insanların ruhları olabilir. Burada önemli olan nokta, fiilin, ister melek isterse ruh olsun manevî boyutu olan bir varlığın mecazi olarak ayakta duruşunu ifade etmesidir.

İlmi't-Tefsîr, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994, I, 272; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 95; en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Ömer, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, By. ts., I, 133; es-Seâlibî, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-a'lemî, Beyrut ts, I, 224; Suyûtî, Celaluddin, Abdurrahmân b. Ebi Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't- Tefsîr bi'-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1983, II, 102, 104; es-Suyûtî, Celaluddin, Abdurrahmân b. Ebi Bekr, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Muhammed b. Ahmed ve Abdurrahmân b. Ebi Bekr el-Mahallî ile beraber), Dâru'l-Hadis, Kahire ts, I, 61.

⁴³ Rum, 30/25. ومن آياته أن تقوم السماء والأرض بأمره

⁴⁴ Suyûtî, *ed-Dürrü'l- Mensûr*, VI, 490.

⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 34; Beğavî, *Meâlim*, III, 481; Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 475; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 154; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, Beyrut 1969, III, 430; Seâlibî, *Cevâhir*, III, 201; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VI, 490; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XVIII, 101; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3810.

⁴⁶ Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Mushaf, Beyrut ts., VII, 57-58; el-Alûsî, Ebu'l-Fadl Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, Beyrut-ts., XXI, 34; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3815.

⁴⁷ Nebe, 78/38. يوم يقوم الروح والملائكة صفا

Fiile “durmak” İbnü'l-Cevzî, *en-Nuzhe*, 504-506; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, X, 293; “kıyama durmak”; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5544; “dizilmek” Dumlu-Elmalı, *Meal*, 546; “ayakta durmak” Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XXII, 443 anlamları verilmiştir.

⁴⁸ Üzerinde durduğumuz fiilin faili olan ruhun; göklerden ve dağlardan daha büyük bir melek, meleklerin en büyüğü, insan şeklinde yiyip içen bir varlık, insan, insanların ruhları ve Cebrail meleği olduğu söylenmiştir. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXI, 24-25; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, X, 293-294.

⁴⁹ Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meal- Tefsîr*, (Çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, 6. Baskı, İstanbul- 1999, s.1227-1228.

Ahirette insanların durumunu anlatan **“O gün insanlar alemlerin Rabbinin divanında dururlar”**⁵⁰ âyetinde ise, onların, Allah’ın huzurunda kalkıp dikilecekleri haber verilmektedir. Âyette altı çizilen nokta, bir gün insanların Allah’ın huzurunda ayakta duracakları, dikilecekleri ve hazır bulunacaklarıdır.

“Elbette biz elçilerimize ve inananlara hem dünya hayatında, hem de şahitlerin şahitliğe duracakları günde yardım ederiz”⁵¹ âyetinde şahitlerin ayakta duracakları günden bahsedilmektedir. Âyetteki fiilin faili olan şahitler; melekler, peygamberler ve müminlerdir.⁵² Nitekim peygamberlerin⁵³ ve müminlerin⁵⁴ şahitlik yapacağına âyetler delildir. Şahitlik yapacak melekler, gördüklerine tanıklık yapacak *“kiramen katibin”* melekleri gibi meleklerdir.

Dua makâmında sıkça okunan **“Rabbimiz beni, anamı, babamı ve bütün müminleri hesabın görüleceği gün başla”**⁵⁵ âyetinde hesabın gelip çatmasından, insanların hesap vermelerinden bahsedilmektedir. Âyetin üzerinde durduğumuz kısmı *“kullarını hesaba çektiğin gün”*⁵⁶, *“hisab başa dikileceği gün”*⁵⁷ *“hesabın görüleceği gün”*⁵⁸, *“hesap günü”*⁵⁹ şeklinde anlaşılmıştır.

Âyetin bu kısmı, tefsirlerde de değinildiği gibi⁶⁰ iki şekilde anlaşılmaktadır:

1. *“Yekûmu”* fiilinin faili hesap kelimesidir. Buna göre ayağa kalkan, dikilip çatan hesaptır. Her ne kadar kulağa ve dile hoş gelmeseyse de âyetteki görüntü bu şekildedir. Her yönüyle hesap vermenin hâkim ve ayakta olduğu gün anlatılmaktadır.

2. Hesap kelimesi mecazi bir faildir, aslında gerçek fail hesap verecek olanlardır. Bu durumda âyet, **“insanların hesap vermek için ayağa kalktıkları gün”** diye anlaşılmalıdır. Netice olarak, her iki anlaşılma biçiminin de doğru olduğu ve her iki anlaşılmada da ayakta durmak anlamı görülmektedir.

⁵⁰ Mutaffifin, 83/6. يوم يقوم الناس لرب العالمين

⁵¹ Gâfir, 40/51. إنا لننصر رسلنا والذين آمنوا في الحياة الدنيا ويوم يقوم الأشهاد

⁵² Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 172; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVII,77; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4168.

⁵³ Nisa 4/41. فكيف إذا جئنا من كل أمة بشهيد وجئنا بك على هؤلاء شهيداً

⁵⁴ Bakara 2/143. وكذلك جعلناكم أمة وسطاً لتكنوا شهداء على الناس ويكون الرسول عليكم شهيداً

⁵⁵ İbrahim, 14/41. ربنا اغفر لي ولوالديّ وللمؤمنين يوم يقوم الحساب

⁵⁶ İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, II, 541.

⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3028.

⁵⁸ Esed, *Kur’ân Mesajı*, s.509; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, XIV, 25; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, V, 29.

⁵⁹ Dumlu-Elmalı, *Meal*, s.228.

⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 236; Beğâvî, *Meâlim*, III, 39; Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 562; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 282; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX,143; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur’ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1987, IX, 375.

“Onlardan ölen birinin üzerine asla namaz kılma, onun kabri başında da asla durma”⁶¹ âyetinde bu fiilin bizzat “*namaz kılmak*” anlamına gelmediği ve bu anlamdaki fiilin “*sallâ*” fiili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu iki fiil âyette birkaç kelime arayla geçmekte ve farklı anlamlarda oldukları görülmektedir.

Âyetin bu kısmıyla ilgili olarak Râzî’de şu iki izah geçmektedir⁶²:

1. Zeccâc şöyle der: Hz. Peygamber ölüyü defnedince onun kabri başında durup dua ederdi. İşte burada bundan men edilmiştir. Bu da bizi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi âyeti, “*kabri başında durma*” şeklinde anlamaya götürür.

2. Kelbî, söz konusu âyeti, “*onun kabriyle ilgili işleri düzenleme*” şeklinde anlar.

Bu anlam Araplar arasındaki *قام فلان بأمر فلان* “*falan, filanın işini yaptı*” sözünden alınmıştır. Bu söz, bir kişinin diğer bir kişinin işini gördüğünü ifade etmektedir. Bu da o işin yüzüstü bırakılarak heder edilmediğini ve yapıldığını anlatmaktadır.

Kıyamet gününde mücrimlerin durumunu beyan eden “**Kıyamet kopup insanlar yeniden diriltildikleri zaman suçlular umutsuzluk içinde susarlar**”⁶³ âyetindeki kullanımında fiil, saatin gelip çatmasını, vuku bulmasını, meydana gelmesini anlatmaktadır.⁶⁴ Âyetteki saat ile kıyamet kastedilmektedir.⁶⁵ Âyetin bu kısmı “*saatin geldiği gün*”⁶⁶, “*insanların Allah’ın huzurunda tekrar toplandıkları vakit*”⁶⁷, “*o saat çattığı gün*”⁶⁸ diye anlaşılmıştır.

⁶¹ Tevbe, 9/84. ولا تصل على أحد منهم مات أبداً ولا تقم على قبره.

Âyetin nüzul sebebi ile ilgili olarak bkz. Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 297 vd.; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 155; Esed, *Kur’ân Mesajı*, s.374; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, IV, 121.

⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 156-157.

⁶³ Rum, 30/12. ويوم تقوم الساعة يبلس المجرمون.

⁶⁴ Fiilin saat ile kullanıldığı diğer Âyetler için bkz. Rum, 30/14. ويوم تقوم الساعة يومئذ يتفرقون.

Rum, 30/55. ويوم تقوم الساعة يقسم المجرمون.

Ğafir, 40/46. ويوم تقوم الساعة أدخلوا آل فرعون أشد العذاب.

Casiye, 45/27. ويوم تقوم الساعة يومئذ يخسر المبطلون.

Kaime lafzının saatle kullanıldığı yerler için bkz.

Kehf, 18/36. وما أظن الساعة قائمة ولئن رددت إلى ربي لأجدن خيراً منها منقلباً.

Fussilet, 41/50. ...وما أظن الساعة قائمة ولئن رجعت إلى ربي إن لي عنده للحسنى...

⁶⁵ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 486; Neseî, *el-Medârik*, III, 278; Ebu’s-Suûd, *el-İrşâd*, VII, 66.

⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 27.

⁶⁷ Ebu’s-Suûd, *el-İrşâd*, VII, 53; Alûsî, *Rûhu'l-Meâni*, XXI, 25.

⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3806.

Burada geçen fiilin faili görünüşte saattir. Buna göre anlam **“saatin gelip çattığı veya kıyâmetin kopup âhret gününün geldiği zaman”** şeklindedir.

Aynı kökten gelen *“kâim-kâime”* kelimelerinin de âyetlerde *“ayakta olan, ayakta duran”* anlamında kullanıldığı görülmektedir: Nitekim **“Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz, yahut onu kökleri üzerinde dimdik bırakmanız Allah’ın izniyledir...”**⁶⁹ anlamlı âyette *“kâime”* lafzı, kesilmemiş olan bir ağacın, kökleri üzerindeki duruşunu, yani onun dik ve sağlıklı halini anlatmaktadır.

Bir başka âyette de **“Kitap ehlerinden öyleleri vardır ki, ona, dünya servet emanet etsen, sana onu iade eder. Yine onlardan öyleleri vardır ki, kendisine bir dinar emanet etsen, başında durup dikilmediğin sürece onu sana vermez”**⁷⁰ buyrulmaktadır.

Âyette geçen *“kâim”* kelimesinin ayrılmamak, ısrarlı, devamlı ve sabit olmak anlamları özellikle lugatlarda vurgulanmaktadır.⁷¹ Borcunu veya bir emaneti vermeyen kişinin başından, alacaklılar ayrılmaz ve sürekli onları isterler. Dolayısıyla alacağını tahsil edemeyen, verdiği alamayan kişi, alacaklı olduğu kişinin peşindedir. Gerek bizzat diyalog, gerekse hukuki süreçler ile talebinde ısrar eder, adeta onun tepesindedir. İşte âyette de alacaklı kişinin bu devamlı mücadelesi, **“onun başında dikilip durmadığın sürece”** diye anlatılmaktadır. Görüldüğü gibi *“kâim”* lafzı burada, davasında, mücadelesinde işin peşini bırakmamayı, kararlı, ısrarlı ve devamlı olmayı anlatmaktadır.

Aynı kökten gelen *“kıyâm”* kelimesi ise; bir şeyin kendisi sayesinde ayakta durduğu, sabit olduğu direk, sütun gibi bir şey anlamındadır.⁷² Bu lafız için dikilmek,

⁶⁹ ما قطعتم من لينة أو تركتموها قائمة على أصولها فياذن الله وليخزي الفاسقين. Haşr 59/5.

⁷⁰ ومن أهل الكتاب من إن تأمنه بقنطار يؤده إليك ومنهم من إن تأمنه بدينار لا يؤده إليك. Â-i İmrân, 3/75. إلا ما دمت عليه قائماً

⁷¹ Âyetin bu kısmı için verilen bazı karşılıklar şöyledir:

“Bir şeye ısrarla devam etmeyi arzulamak” İbn Abbâd, *el-Muhîr*, VI, 59,

“Bir şeye ısrarla devam etmek” Ezherî, *et-Tehzîb*, IX,358-359,

“Devam etmek” İbnü’l-Cevzî, *en-Nuzhe*, s.504-506,

“Talep etmekte sabit olmak” İsfehânî, *Mufredât*, 417; el-Fîrûzâbâdî, *Besâir*,IV, 307,

“Başında dikilip ondan ayrılmadıkça, devamlı durdukça”, “emanet ettiğin malı ondan geri istemekte ısrar ettiğin ve devamlı olduğun sürece” Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 112,

“Ayrılmamak ve muhafaza etmek” İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 497; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 37,

“Tepesine binmedikçe” Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1138,

“Tepesine dikilmedikçe” Dumlu-Elmalı, *Meal*, s.53,

“Devamlı olarak başına dikilmedikçe” Ateş, *Çağdaş Tefsir*, II, 64.

⁷² el-Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 307.

dik durmak, ayakta durmak⁷³, oturma'nın zıddı, durmak, sabit olmak⁷⁴, insanın boyu, boyunun uzunluğu⁷⁵ karşılıkları verilmiştir. Nitekim **“Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler...”**⁷⁶ âyetinde kıyâm lafzı ayakta olmak manasında kullanılmıştır.

Âyetle ilgili olarak Râzî (v. 606/1209) şu değerlendirmeyi yapar:

*“Allah'ı anarlar’ ifadesi dil ile yapılan ibadete, ‘ayakta, otururken, yanları üstünde iken’ ifadesi uzuvlarla yapılan ibadete, ‘göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler’ ifadesi kalbin, ruhun ve düşüncenin kulluğuna işaret eder. İnsan, ancak bunların toplamıdır. Bir kul bütün yönleri itibarıyla kulluğa ancak dili zikre, uzuvları şükre ve kalbi tefekküre daldığı zaman gark olur”.*⁷⁷

“Kıyâm” lafzının Kur’ân’daki şu kullanımının önemli olduğunu düşünüyoruz: **“Allah Kâbe’yi, haram ayı, kurbanı ve boynu bağlı kurbanlıkları insanlar için varlık sebepleri kıldı”.**⁷⁸

Âyetteki kıyâm lafzı *“insanların dünya ve ahiretinin dayalı olduğu, kendisiyle ayakta durduğu direk”*⁷⁹, *“kendisiyle yaşanabilen zaruri ihtiyaçlar”*⁸⁰ veya *“kendisiyle işlerin düzgün ve güzel olduğu şey”*⁸¹, *“emniyet ve güven”*⁸² diye izah edilmektedir.

Âyette zikredilen dört şeyin, insanlar için nasıl varlık sebebi olduğu hususunda şu değerlendirmeleri yapmanın ve böylece “kâme” fiilindeki “ayakta olmak” anlamını ortaya koymanın uygun olacağını düşünüyoruz.⁸³

Kâbe, çevresindeki Mekke ve Mekkeliler açısından bakıldığında onlar için bir kaç yönden varlık sebebidir:

Özellikle hayvancılık ve tarım imkanlarının kısıtlı olduğu Mekke’de halk bu kutsal yapı, haram aylar ve kurbanlıklar münasebetiyle oraya gelip giden insanlar sayesinde ticaret yapma ve böylece ihtiyaçlarını karşılayabilme imkanı bulmuştur. Bu durum onlar için elbette ki bir ayakta kalma yani hayatlarını devam ettirme sebebidir.

⁷³ Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, 528; İbnü’l-Cevzî, *en-Nuzhe*, 504; et-Tehânevî, *Keşşaf*, II, 1225.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, XII, 496-497.

⁷⁵ İbnü’l-Cevzî, *en-Nuzhe*, 504.

⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/191. الذين يذكرون الله قياماً و قعوداً و على جنوبهم و يتفكرون في خلق السماوات و الأرض
ربنا ما خلقت هذا باطلاً سبحانك فقنا عذاب النار

⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, X, 140.

⁷⁸ Maide, 5/97. جعل الله الكعبة البيت الحرام قياماً للناس والشهر الحرام والهدى والقلائد

⁷⁹ İsfahânî, *Mufredât*, 417.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 504; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 36.

⁸¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XII, 106.

⁸² İbnü’l-Cevzî, *en-Nuzhe*, s.504-506.

⁸³ Bu konularla ilgili olarak bkz. Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XII, 106- 108; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, III, 67.

Yerine göre birbirleriyle savaşıp, birbirlerine saldıran Araplar, harem bölgesinde güvenlik içinde olurlardı. En yakınının katilini bile görse hiç kimse haremde diğerine saldırmazdı. En büyük cinâyetleri bile işlese, bir kişi hareme sığındığında, ona dokunulmazdı. Emin olunan bir yer olması hasebiyle, Kâbe, bu yönden insanlar için bir varlık sebebidir.

Mekkeliler, Kâbe sebebiyle saygıya layık görülmüşler ve herkes onlara saygı duymak ve yakın olmak ihtiyacını hissetmiştir. Onların diğer toplumlar nezdindeki bu saygınlıkları Kâbe sebebiyledir ve onları ayakta tutan bir unsurdur.

Âyetle ilgili bu değerlendirmeler Kâbe'nin Mekkeliler açısından bir ayakta kalma, varlık ve bekâ vesilesi oluşuyla ilgilidir. Ama Kâbe'nin insanlar için ayakta kalma vesilesi oluşu, gerçekte bütün dünya Müslümanları için geçerlidir. Zira Kâbe, Allah'a ibadet amacıyla, yeryüzünde ilk olarak yapılmış ve Allah'ın evi olarak bilinen son derece kutsal bir mekândır. Burası bütün dünya Müslümanları için İslam'ın ve Müslümanlığın sembolüdür. Bu gerçek, tarihte de, bugün de yarın da geçerlidir. Dolayısıyla Kâbe demek aynı zamanda İslam'dır, Allah'ın dinidir. Allah'ın dini ise, uyulduğu sürece insanlar için ayakta kalmaya vesile olur.

Âyette geçen haram ay, kurban ve boynu bağlı kurbanlıkların daha çok o bölge insanına hitap ettiği düşünülebilir. Zira Arapların, haram aylar dışında birbirlerine saldırdıkları, savaştıkları ve birbirlerini öldürdükleri olurdu. Ama haram aylar gelince onlar bütün bunlardan vazgeçerlerdi ve artık güven ortamı olurdu. Böylece can ve mal güvenliği olur, rahatlıkla ticaret yapılır, yıllık ihtiyaçlar toplanırdı. Böylece haram aylar, onların ayakta kalabilmek için zaruri olan ihtiyaçlarının halledildiği günler olurdu. Eğer bu aylara saygı olmasaydı hepsi açlık ve yokluk içinde helak olup gidebilirdi. Dolayısıyla bu aylar onlar için ayakta kalma ve varlık vesilesi olmuştur.

Âyette geçen (المهدي) lafzı, Kâbe'ye hediye olarak gönderilen, orada kesilen ve eti fakirlere dağıtılan hayvanları, yani kurbanları anlatmaktadır. Böylece bu kurbanlar oradaki fakirlerin karnını doyurmakta ve onlar için ayakta kalma vesilesi olmaktadır.

Âyette zikredilen diğer bir husus da boynu bağlı kurbanlıklardır. Araplarda, boyunlarına harem ağacının kabuğundan takılmış olan kurbanlıklara ve sahibine, açlıktan ölecek olan birisi bile saldırmazdı. Bir kişi, üzerinde kurban olduğuna dair süsleri olan bir hayvan ile Kâbe'ye yöneldiği zaman haram aylar dışında bile güven içinde olduğuna göre, haram aylarda da o kimse kurbanlığıyla birlikte dokunulmazdı.

Adı geçen fiilin bir diğer türevi olan “makâm” lafzı da Kur’ân’da masdar, mekân ve zaman ismi olarak kullanılmaktadır. Makâm lafzı, üzerinde durulan, üzerine ayak basılan yeri anlatmaktadır. Bu lafız Arapça’da yer, mevki⁸⁴, ayak basılan yer⁸⁵, ikâmet⁸⁶, ikâmet yeri⁸⁷ anlamlarına gelmektedir.

Yunus 10/71. Âyette, “**Onlara Nuh’un haberini oku. Hani O kavmine şöyle demişti: ‘Ey kavmim! Eğer benim konumum ve Allah’ın âyetlerini hatırlatmam, size ağır geliyorsa, ben Allah’a tevekkül ettim...**”⁸⁸ buyrulmaktadır.

Âyetteki makâm lafzı, kelime olarak “mekân”⁸⁹, âyetteki durumu itibarıyla da “Nuh peygamberin kavmi arasında durması ve kalması”⁹⁰ şeklinde mastar olarak izah edilmiştir. Kavminin gösterdiği şiddetin bir gün sona ereceği hususunda Hz. Muhammed’e, muhtemelen bir teselli olarak indirilmiş olan⁹¹ bu âyette makâm lafzı, Nuh peygamberin özellikle bir peygamber olması hasebiyle üstlendiği görev ve sorumlulukların neticesinde bulunduğu konumu anlatmaktadır.

“**Rabbinin dîvânında dur(up hesap ver)maktan korkan kimseye iki cennet vardır**”⁹² âyetinde, “**Rabbinin makâmı**” ifadesi geçmektedir.⁹³

⁸⁴ Antere, *Dîvân*, 192; Hansâ, *Dîvân*, 72; eş-Şâfiî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris, *Dîvânü’l-İmâm eş-Şâfiî*, (Şerh: Ömer Faruk et-Tabbâ), Dâru’l-Erkâm b. Ebi’l-Erkâm, Beyrut-ts., s.39, 68; Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2017; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 498; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 35.

⁸⁵ Halîl, *el-Ayn*, V, 232; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 357; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 58; Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2017; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 498; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 35.

⁸⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2017; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 498; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 35.

⁸⁷ Tehânevî, *el-Keşşâf*, II, 1228.

⁸⁸ Yunus, 10/71. **واتل عليهم نبأ نوح إذ قال لقومه يا قوم إن كان كبير عليكم مقامي وتذكيري بآيات الله**

فعلى الله توكلت فأجمعوا أمركم وشركاءكم ثم لا يكن أمركم عليكم غمّة ثم اقضوا إلي ولا تنظروني

Âyetin bu kısmı için verilen bazı karşılıklar şöyledir: “Ey kavmim! Eğer benim duruşum ve Allah’ın Âyetlerini ihtar edişim size ağır geliyorsa...”. Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2738. “Eğer benim (aranızdaki) konumum ve Allah’ın Âyetlerini size bildirmem zorunuza gidiyorsa...”. Esed, *Kur’ân Mesajı*, 409. “Eğer benim kalkıp size Allah’ın Âyetlerini hatırlatmam size ağır geldiyse...”. Ateş, *Çağdaş Tefsir*, IV, 242. “Ey kavmim! Eğer aranızda bulunmam ve Allah’ın Âyetlerini hatırlatmam size ağır geliyorsa...”. Dumlu-Elmalı, *Meal*, 188. “...eğer benim aranızda duruşum, Allah’ın Âyetleriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa...”. Râzî, *Tefsîri Kebir*, XII, 435.

⁸⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 359.

⁹⁰ Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, XVII, 142.

⁹¹ Bkz. Kuşeyri, *Letâif*, II, 108.

⁹² Rahman 55/46. **ولمن خاف مقام ربه جنتان**

⁹³ Aynı kullanım için bkz. Naziat 79/40. **وأما من خاف مقام ربه ونهى النفس عن الهوى**

Buna benzer başka bir kullanım için bkz. İbrahim 14/14. **ولنسكننكم الأرض من بعدهم ذلك لمن خاف**

مقامي وخاف وعيد

Âyetteki makâm lafzı, mimli mastar veya ismi mekân olabilir. Mastar olunca ya failine ya da mefulüne muzaf olur.⁹⁴ Eğer failine muzaf olursa “Rabbinin makâmı” anlamına gelir. Yani Allah’ın bütün her şey üzerindeki mutlak hakimiyetini ve koruyuculuğunu ifade eder.

Eğer âyetteki makâm lafzı mefulüne muzaf olursa, kulun, Allah’ın huzurunda duruşunu ifade eder. Kulun, Allah’ın huzurunda duracağı makâm ise “*ibadet ettiği makâm*”⁹⁵ veya “*Allah’ın huzurunda kıyamet günü hesap vermek için duracağı yer*”⁹⁶ olarak düşünülmüştür.

Yine eğer âyetteki “*makâm*” lafzı ismi mekân olarak kabul edilirse, âyeti, “*insanın Allah’ın huzurunda duracağı yer*” diye anlamak gerekecektir. Bu da biraz önce bahsettiğimiz gibi özel manada Ahiret gününde hesap vermek için Allah’ın huzurunda durulan ya da ibadet için durulan yer, veyahut da genel manada hayatın her anı diye anlaşılabilir.

“*Makâm*” lafzı “...**Siz de İbrahim’in makâmından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın)...**”⁹⁷ âyetinde “**İbrahim’in makâmı**” şeklinde geçmektedir.⁹⁸ Âyetteki “*makâmı İbrahim*”, Hz. İbrahim’in, Kâbe’yi yaparken ya da insanları hacca davet ederken üzerine ayak bastığı taş ifade etmektedir ve tavaf namazı da burada kılınmaktadır.⁹⁹ Zemaşşerî (v.537/1142), “*makâmı İbrahim*”, “*üzerinde Hz. İbrahim’in iki ayağının izi olan taş*”¹⁰⁰ diye tarif eder ve söz konusu makâmın, arafe, müzdelife ve haremi şerifin tamamı olduğuna dair rivâyetlerden bahseder.¹⁰¹ Görüldüğü gibi makâm lafzında üzerine basılıp ayakta durulan yer anlamı açıktır.

“*Kıyâm*” mastarından olan “*kavm*” lafzı da Kur’ân’da bir hayli geçmektedir.¹⁰² Kavm lafzı lugatlarda “*kadınların olmadığı erkekler topluluğu*” diye ifade edilmiştir. Bu anlam “**Ey inananlar, hiçbir topluluk başka bir toplulukla alay etmesin. Olur ki**

⁹⁴ Konuyla ilgili izah için Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4687; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, IX, 198.

⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIX, 123.

⁹⁶ Ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, IV, 451; Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4687.

⁹⁷ Bakara, 2/125. *وإذ جعلنا البيت مثابة للناس و أمناً واتخذوا من مقام إبراهيم مصلى وعهدنا إلى إبراهيم*
وإسماعيل أن طهرا بيبي للطائفين والعاكفين والركع السجود

⁹⁸ Aynı kullanımın olduğu diğer bir Âyet için bkz.

Â-i İmrân, 3/97: ... *ففيه آيات بينات مقام إبراهيم ومن دخله كان آمناً*

⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 493.

¹⁰⁰ Ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, I, 185.

¹⁰¹ Ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, I, 185.

¹⁰² Kavm lafzı Kur’an’da toplam olarak 383 yerde geçmektedir. Bu Âyetler için bkz. Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâz’il- Kur’âni’l- Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul-1986, s.582-587.

alay edilenler onlardan daha iyi olabilirler. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Alay edilenler kendilerinden daha iyi olabilirler” âyeti¹⁰³ ile tekid edilmektedir.¹⁰⁴ Hiç kimsenin, karşısındakini hafife alıp onunla alay etmemesi gerektiğini, küçük görülen böyle bir kişinin Allah katında daha değerli olabileceğini anlatan bu âyetten anlaşıldığına göre, eğer “kavm” lafzı kadınları kapsayan bir kavram olsaydı, âyette ayrıca kadınlardan söz edilmesine gerek yoktu. Çünkü âyette “ricâl” diye ayrıca erkeklere seslenilmemekte fakat “nisâ” diye kadınlardan bahsedilmektedir. İşte bu sebeple, kavm lafzı, kadınların olmadığı erkekler topluluğu şeklinde anlaşılmıştır.

Şu beyit de bu anlamı destekleyen güçlü bir delildir:

وما أدري وسوف أحال أدري أقوم آل حصن أم نساء

“Bilmiyorum ama öğreneceğim, hısn ailesi erkeklerden mi yoksa kadınlardan mı?”¹⁰⁵ Beyitte, hısn ailesi erkeklerden mi (kavim mi) yoksa kadınlardan mı (nisa mı) derken, şair, kavm lafzını erkekler topluluğu olarak kullanmıştır.

Bu isme, “kadın ve erkeklerin birlikte oluşturduğu topluluk” anlamı da verilmiştir.¹⁰⁶ Çünkü her peygamberin kavmi, erkek ve kadınlardan oluşmaktadır.¹⁰⁷ Nitekim İsfehânî “Kur’ân’ın genelinde bu lafız, erkek ve kadınları birlikte anlatmaktadır, ama gerçekte bu lafız erkekler içindir” der.¹⁰⁸ Elmalılı, yukarıda geçen âyetle ilgili olarak, buradaki “kavm” lafzının, dolaylı olarak kadınları da kapsadığını ifade etmektedir.¹⁰⁹

Kavm lafzının, sadece erkekler topluluğunu ifade ettiği yönündeki görüşlerin ağır bastığı görülmektedir. Ama Kur’ân’daki kullanımlar açısından bakıldığında bu lafzı, sadece erkekler topluluğu olarak ele alıp kadınları dışarıda bırakmak, sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. “Bir kişinin kavmi” denildiği zaman onun aşireti ve taraftarları anlaşılmaktadır.¹¹⁰ Dolayısıyla “Nuh kavmi” veya “Firavun kavmi” derken

¹⁰³ Hucurat, 49/11. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نَسَاءٌ مِنْ نَسَاءٍ

عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُمْ

¹⁰⁴ Halîl, *el-Ayn*, V, 231; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 356; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 57; Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2016; İbn Fâris, *el-Luğâ*, V, 43; İsfehânî, *Mufredât*, 418; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 505; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 34; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 526.

¹⁰⁵ Ka'b b. Züheyr, *Dîvân*, s.15.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 505; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 34.

¹⁰⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2016; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 505; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 34.

¹⁰⁸ İsfehânî, *Mufredât*, s.418.

¹⁰⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4469.

¹¹⁰ Halîl, *el-Ayn*, V, 231; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 356; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 57; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 505; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 34.

de, aslında o kişilere taraftar olup onların yanında yer alan kadın ve erkeklerin, doğrudan veya dolaylı olarak¹¹¹ bu manaya birlikte dahil olduklarını düşünüyoruz.

“Kavm” kelimesinde “*ayakta durma*” anlamı oldukça barizdir. Çünkü, bir kişinin kavmi, aynı zamanda onu ayakta tutan yani onu yaşatan bir çevredir, topluluktur. Yani kavim, kişinin, ayakta kalmasına yardım eden sosyal bir yapıya sahiptir. Genelde toplumda erkekler fiziki yapı olarak daha güçlü olduğu, cephede ve savaşta daha çok onlar olduğu için, ayakta tutan asıl kesim, sanki onlar olmaktadır. Dolayısıyla kavm lafzına, sadece erkeklerden oluşan bir toplum denilmesi, bu fiziki güce işaret ediyor olabilir.

Sözü geçen fiil kökünden gelen ve “*diriliş günü, yaratıkların yaratının huzuruna kalktıkları gün*”¹¹² anlamındaki “*kıyame*” lafzı da Kur’ân’da sıkça geçmektedir.¹¹³ Kur’ân âyetlerinden anlaşıldığına göre kıyametle ilgili bilgi Allah katındadır¹¹⁴ ve bu olay yakındır.¹¹⁵ Ama bu yakınlığın ne kadar olduğu bilinmemektedir. Sura üflendikten sonra, Allah’ın diledikleri dışında yerde ve göklerde olan herkes hemen ölecek ve ikinci üfleştikten sonra hepsi ayağa kalkıp bekleyeceklerdir.¹¹⁶ Sura ilk üfleşle başlayan kıyametin kopması anında güneşin dürüleceği, yıldızların kararacağı, dağların yerlerinden yürütüleceği¹¹⁷, denizlerin kaynayıp kabarcacağı¹¹⁸, göğün yerinden oynatılacağı¹¹⁹ gibi olağanüstü olan, dünyadaki düzenin son bulduğunu gösteren bir görüntünün hâkim olacağı anlatılmaktadır. Bu ve benzeri âyetlerde, kıyamet lafzındaki “ayakta olma” anlamı

¹¹¹ Elmalılı, **Hak Dini**, VI, 4469.

¹¹² Halîl, **El-Ayn**, V, 233; Ezherî, **et-Tehzîb**, IX, 360; İbn Abbâd, **el-Muhîr**, VI, 59; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, XII, 506; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, IX, 37. Ayrıca Bkz. Elmalılı, **Hak Dini**, VI, 4137.

¹¹³ Kıyamet lafzı Kur’an’da 70 yerde geçmektedir. Bu Âyetler için bkz. Abdülbaki, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s.581-582.

¹¹⁴ Ahzab, 33/63: *يسألك الناس عن الساعة قل إنما علمها عند الله...*

¹¹⁵ Ahzab, 33/63: *وما يدريك لعل الساعة تكون قريبا...*

Şûrâ, 42/17: *يدريك لعل الساعة قريب...*

¹¹⁶ Zümer, 39/68: *ونفخ في الصور فصعق من في السماوات ومن في الأرض إلا من شاء الله ثم نفخ فيه أخرى فإذا هم قيام ينظرون*

¹¹⁷ *Tekvîr*, 81/1-3: *إذا الشمس كورت(1) وإذا النجوم انكدرت(2) وإذا الجبال سيرت*

¹¹⁸ *Tekvîr*, 81/6: *وإذا البحار سجرت*

¹¹⁹ *Tekvîr*, 81/11: *وإذا السماء كشطت*

açık olarak görülmektedir. İkinci üfleyişten sonra insanların tekrar ayağa kalkıp beklemeleri durumunda da ayağa kalkış ve ayakta oluş anlamı zaten ortadadır.

2. Sabit Kalmak

“Kâme” fiilinin diğer bir anlamı da sabit kalmaktır. Bu anlamın örneklerini de hem Arap edebiyatından hem de Kur’ân-ı Kerim’den örneklerle ayrı ayrı ele alacağız.

a. Arap Dilinde:

Kâme fiilinde “sabit olmak” ve “varlığında devam etmek”¹²⁰ anlamı da vardır. Bu manadaki kullanımlara ait bazı örnekler şöyledir:

Güneşin tam tepeye kalktığı, dimdik olduğu ve artık neredeyse meyledeceği anı ifade etmek için قام قائم الظهيرة “Öğle vakti oldu” denilmektedir.¹²¹ Yine قام ميزان النهار “Gün yarı oldu” ifadesi de bu anlamdadır.¹²² Bu ifadeler; güneşin tam zeval noktasına geldiğini¹²³ yani güdüzün yarı olduğunu¹²⁴ ve sanki gölgenin çakılıp kaldığını¹²⁵, yani sabitleştiğini anlatmaktadır.

Pazarın, insanların alış veriş yapmalarına uygun, canlı ve verimli olduğunu, diğer bir ifadeyle bir şeyin rağbet görmesini, alıcısının ve piyasasının olmasını anlatmak için قام السوق veya قامت السوق : “Çarşı ve pazarın alış verışı bol oldu”¹²⁶ deyimi vardır. Burada, fiyatı ne üreticiyi ne de tüketiciyi ezdiği için pazarın ve piyasanın yerinde ve sabit olduğu, ticaretin canlı olduğu anlamı göze çarpmaktadır. Bunun tam zıddı نامت السوق deyimidir. Bu da çarşının durgun, sakin, sönük, hareketsiz ve kesat olmasını ifade eder.¹²⁷

“Onlara göre gerçek ortaya çıktı, sabit oldu”¹²⁸ anlamındaki قام الحق veya قام عندهم الحق ifadesi ile قام الماء “su durdu”¹²⁹, dolanıp dönüp gidecek bir yer bulamadı”¹³⁰ ifadelerinde de fiilin sabit olmak anlamı göze çarpmaktadır.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 497.

¹²¹ Halîl, *El-Ayn*, V, 232; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 358; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 58; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 499.

¹²² Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 362; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 499; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 37.

¹²³ Halîl, *El-Ayn*, V, 232; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 58; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 37.

¹²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 499.

¹²⁵ Halîl, *El-Ayn*, V, 232; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 358; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 58.

¹²⁶ Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 362; Antere, *Divân*, 116; Ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 39; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 32; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 497; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 35.

¹²⁷ Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 362; Ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 87; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 88; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 497; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 37; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 176.

¹²⁸ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 526; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 497; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 37.

Bir hayvanın yorulup da yürüyememesini, sabit olmasını anlatmak için قامت لفلان دابته “*Falanın hayvanı yoruldu ve yürüyemeyip yerinde kalakaldı*” ifadesi kullanılmıştır.¹³¹ Zira ما قام به ifadesi, bir insanın bir işe güç yetirememesini ifade eder.¹³²

Soğuk, bir ağacı veya bitkiyi vurduğu, onun bir kısmı bozulup bir kısmı sağlam kaldığında bu durum منها همد و منها قائم “*Onun bir kısmı çürüyüp gitti, bir kısmı hala yerinde sabittir*” şeklinde ifade edilmiştir.¹³³

Bu kullanıma yakın olan bir diğer ifade العين القائمة “*yerinde sabit olan göz*” ifadesidir. Bu ifadeden anlaşıldığına göre sözü geçen gözün görme özelliği yoktur ama gözbebeği hala yerindedir, sabittir.¹³⁴ Bütün bu örneklerden anlaşılan, “kâme” fiilinin Arap dilinde “sabit olmak” anlamında kullanıldığıdır.

b. Kur’ân’da

Kâme fiili ve kıyâm mastarından türeyen farklı kelimeler, “yerinde kalmak” yani “sabit olmak” anlamında Kur’ân âyetlerinde de geçmektedir. Bu âyetlerden birisinde, **“şimşek, neredeyse onların gözlerini alır. O, onlara ışık verdikçe yürürler, üzerlerine karanlık çökünce yerlerinde dikilip kalırlar”**¹³⁵ buyrulmaktadır.

¹²⁹ el-Mütenebbî, Ebu’t-Tayyib, *Dîvânu Ebi’t-Tayyib el-Mütenebbî* bi Şerhi’l-Allameti’l-İmam el-Vâhidî, (Şerh: Ömer Faruk et-Tabbâ), Dâru’l-Erkâm b. Ebi’l-Erkâm, Beyrut ts, I, 298; Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2016; Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 87; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 88; Neseî, *El-Medârik*, I, 25; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 497; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 35; Âsım, *Okyânûs*, IV, 457.

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 497.

¹³¹ Mutenebbî, *Dîvân*, I, 73-74; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 362; Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2016; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 497; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 35; Âsım, *Okyânûs*, IV, 457-458.

¹³² Halîl, *El-Ayn*, V, 232; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 358; Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 404; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 501; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 37.

¹³³ Halîl, *El-Ayn*, V, 232.

¹³⁴ Halîl, *El-Ayn*, V, 232; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 357; İbn Abbâd, *el-Muhîb*, VI, 58; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 500; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 37; Âsım, *Okyânûs*, IV, 459.

¹³⁵ Bakara 2/20. يكاد البرق يخطف أبصارهم كلما أضاء لهم مشوا فيه وإذا أظلم عليهم قاموا ولو شاء الله

لذهب تبصيرهم وأبصارهم إن الله على كل شيء قدير

Âyette geçen “kâmû” fiili için verilen “yerinde *durmak*”¹³⁶, “*dikilip kalmak*”¹³⁷, “*olduğu yerde çakılıp kalmak*”¹³⁸ ve “*yerinde kalakalmak*”¹³⁹ “ gibi anlamlar fiilin “*sabit olmak*” anlamını açıkça ortaya koymaktadır.

Şu âyetteki “kâim” lafzı eski medeniyetlere ait olup da hala kaybolup gitmemiş olan kalıntıları, izleri ifade etmektedir. “**Bu sana anlattıklarımız, kasabaların haberlerindedir. Onlardan kimi hala ayakta, kimi de ortadan kalkmıştır**”.¹⁴⁰ Nitekim yapılan kazılar sonunda toprak altından nice kentlerin harabeleri çıkmaktadır.¹⁴¹

Âyetten anlaşılan, tefsirlerde de belirtildiği gibi¹⁴², Hz. Peygamber’e bazı kasabaların haberlerinin anlatıldığıdır. Bu kasabaların bazılarının duvarı, izi, kalıntısı vb. hala sabittir, yerinde durmaktadır, bazıları ise biçilmiş ekin gibi helak olup yok olup gitmişlerdir. İşte onlardan geriye kalan ve hala sabit olanların bu durumu, قائم lafzıyla ifade edilmiştir.

“**Onlardan ölmüş olan hiç birine asla namaz kılma ve kabri başında da durma**”¹⁴³ âyetindeki fiil¹⁴⁴, kabir başında durmayı, bir süre de olsa orada sabit olmayı ifade etmektedir. Nitekim buradaki fiile, kaynaklarda “*durmak*” karşılığının verildiğini görüyoruz.¹⁴⁵

3. Mutedil Olmak

¹³⁶ Beğavî, **Meâlim**, I, 54; Ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, I, 87; İbnü'l-Cevzî, **en-Nuzhe**, I,47; Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, II, 85; Kurtubî, **et-Tefsir**, I, 223; el-Beydavî, Nasıruddin Abdullah b. Ömer el-Kâdî, **Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, Dersaâdet, İstanbul ts., I, 208; Neseî, **El-Medârik**, I, 25; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, XII, 497; İbn Kesîr, **et-Tefsir**, I, 56; Seâlibî, **Cevâhir**, 37; el-Mısri, Şihabüddin Ahmed b. Muhammed, **et-Tibyan fi Tefsiri Ğaribi'l-Kur'an**, Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, Kahire-1992, 64; Ebu's-Suûd, **El-İrşâd**, I, 55; Alûsî, **Rûhu'l-Meâni**, I, 175-176.

¹³⁷ Elmalılı, **Hak Dini**, I, 260; Ateş, **Çağdaş Tefsir**, I, 112.

¹³⁸ Esed, **Kur'an Mesajı**, s.7.

¹³⁹ Dumlu-Elmalı, **Meal**, s.5.

¹⁴⁰ Hûd, 11/100. ذلك من أنباء القرى نقصه عليك منها قائم وحصيد

¹⁴¹ Ateş, **Çağdaş Tefsir**, IV, 330.

¹⁴² Ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, II, 426-427; Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, XVIII 56-57; Elmalılı, **Hak Dini**, IV, 2819-2820.

¹⁴³ Tevbe, 9/84. ولا تصل على أحد منهم مات أبداً ولا تقم على قبره

¹⁴⁴ Âyetin nüzul sebebi ile ilgili olarak bkz. Ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, II, 297 vd.; Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, XVI,155; Esed, **Kur'an Mesajı**, 374; Ateş, **Çağdaş Tefsir**, IV,121.

¹⁴⁵ Elmalılı, **Hak Dini**, IV, 2597; Esed, **Kur'an Mesajı**, 373; Dumlu-Elmalı, **Meal**, 173; Ateş, **Çağdaş Tefsir**, IV, 120; Râzî, **Tefsir-i Kebîr**, XII, 118;

Kâme fiilinde mutedil, orta, doğru ve düzgün olmak manaları da vardır.¹⁴⁶ Bu manalardaki kullanımlara gerek lugatlarda ve gerekse Kur'ân'da rastlamak mümkündür. Şimdi biz önce Arap dili ve sonra da Kur'ân-ı Kerim'de bu manalardaki kullanımlara bazı örnekler vermek istiyoruz.

a. Arap Dilinde

Arap dilinde mızrağın düz, pürüzsüz, dosdoğru olduğu *تقوم المرح* "Mızrak düzgün oldu"¹⁴⁷, *أأسل المثقفة المقامة* "eğrisi giderilmiş düz mızrak"¹⁴⁸ şeklinde ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi "tekavvame" fiili ve "mükâme" lafzı "mızrak" ile kullanıldığında bu manayı vermektedir.

"Kavîm" lafzı da düzgün, mutedil anlamında kullanılmaktadır.¹⁴⁹ Örneğin *رجل قوم* ifadesi "güzel, orta boylu kişi"¹⁵⁰ ve *رحم قوم* ifadesi de "düz, dosdoğru mızrak"¹⁵¹ demektir.

"Kendisiyle denge ve düzen kurulan, ölçü belirlenen"¹⁵², "mutedil olunan şey"¹⁵³, "bir şeyin ortası"¹⁵⁴ manalarına gelen "kivâm" kelimesinde de itidal ve düzenlilik anlamı göze çarpmaktadır.

"Fiyatlandırmak suretiyle bir malın değer"¹⁵⁵, "bir şeyin yerine konulan değer"¹⁵⁶ diye ifade edilen "kîmet" lafzında da mutedil olmak vardır. Buna göre fiyatlandırma adaletle yapılmışsa buna kıymet denir. Adaletten yoksun olan bir fiyat tayinine kıymet denilemez.

Adalet, denge¹⁵⁷, kendisiyle yaşanan zaruri ihtiyaçlar anlamına gelen¹⁵⁸ "Kavâm" lafzının da Arapça'da bazı kullanımları vardır:

¹⁴⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 35; Âsım, *Okyânûs*, IV, 457.

¹⁴⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 37.

¹⁴⁸ Ubeyd, *Divân*, s.108.

¹⁴⁹ Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 358; Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2017; Râzî, *Tefsîru'l-Kebir*, V, 123; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 503; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 36.

¹⁵⁰ Halîl, *El-Ayn*, V, 232; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 499.

¹⁵¹ Halîl, *El-Ayn*, V, 232; Râzî, *Tefsîru'l-Kebir*, V, 123; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 503.

¹⁵² İbn Fâris, *el-Luğa*, V, 43; Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 293.

¹⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 504.

¹⁵⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2018; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 36.

¹⁵⁵ Halîl, *El-Ayn*, V, 233; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 361; İbn Abbâd, *el-Muhîr*, VI, 59; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 500; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 36.

¹⁵⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2017; İbn Fâris, *el-Luğa*, V, 43; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 500; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 36.

¹⁵⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2017; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 499; Âsım, *Okyânûs*, IV, 459; Çetin, Mustafa, *Kur'an'ı Kerim'e Göre Ölçü ve Denge*, Anadolu Matbaacılık, İzmir-1996, s. 3.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 504; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 36.

فيهن هيفاء القوام : Şair burada¹⁵⁹, süratli olan ve beğenilen bir devenin, zayıf karınlılığını anlatmaktadır. Burada قوام lafzı, dengeli ve mutedil anlamındadır. Yani sözü edilen deve, ne güçsüz kalacak kadar zayıftır, ne de hareket kabiliyetini kısıtlayacak derecede şişmandır. Yani onda dengeli bir zayıflık vardır.

Yine Arapça'daki قوام الرجل ifadesi, kişinin güzel boylu olduğunu ifade eder.¹⁶⁰ Bu da ne çok uzun ne de çok kısa, aksine bu ikisinin ortası olan mutedil bir boydur.

"Akvâm" lafzı da aynı kökten gelmektedir. "En doğru ve dengeli", "daha adil" anlamında فلان أقوم كلاماً من فلان ifadesinde geçmekte¹⁶¹ ve bir kişinin sözünün diğerinden daha adil olduğunu belirtmektedir.

b. Kur'ân'da

"Kiyâm" mastarından lafızların, Kur'ân-ı Kerim'de mutedil, orta, düzgün ve doğru olmak manalarında kullanıldığını da görüyoruz.

Bu lafızlardan bir tanesi olan "kiyem"; lugatlarda "dosdoğru"¹⁶², "kendisinde eğrilik bulunmayan"¹⁶³ ve "düzgün olan"¹⁶⁴ diye ifade edilmiştir. Bu kavram Kur'ân'da "Rabbim beni doğru yola iletti. Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine..."¹⁶⁵ âyetinde geçmekte ve bu yolun doğru, dengeli olduğunu anlatmaktadır. Âyetteki قيما lafzı, kıyâm manasında ve mübalağa ifade eden bir mastardır.¹⁶⁶ Bu lafız, bazı kıraatlerde "kayyim" diye de okunmuştur.¹⁶⁷

Dengeli bir toplumu anlatan "ümmetün kâime" ifadesi de Kur'ân-ı Kerim'de, "Onların içerisinde dürüst davranan, geceleri Allah'ın âyetlerini okuyan ve secdeye kapanan bir grup da vardır"¹⁶⁸ âyetinde geçmektedir.

¹⁵⁹ Antere, *Divân*, s.110; el-İnânî, Muhammed, *Şerhu Divâni Antere b. Şeddâd*, el-Matbaatu'l-Huseyniyye, Kahire 1329 h. s.51.

¹⁶⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2017; İbn Fâris, *el-Luğâ*, V, 43.

¹⁶¹ Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 362; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 505; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 37.

¹⁶² Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 358; Hassan b. Sâbit el-Ensârî, *Divânu Hassan b. Sâbit el-Ensârî*, Beyrutts., s. 223; Ka'b b. Zühayr, *Divân*, s. 70; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 499; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX, 37.

¹⁶³ Ka'b b. Zühayr, *Divân*, s.70.

¹⁶⁴ İbn Abbâd, *el-Muhîb*, VI, 58.

¹⁶⁵ Enam 6/161. قل إنني هادي ربي إلى صراط مستقيم ديناً قيماً ملة إبراهيم حنيفاً وما كان من المشركين

¹⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2114.

¹⁶⁷ Kurtubî, *et-Tefsîr*, VII, 152; Beydavî, *Envâru't-Tenzil*, I, 329; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2114.

¹⁶⁸ Âl-i İmrân 3/113. من أهل الكتاب أمة قائمة يتلون آيات الله آناء الليل وهم يسجدون

Âyetteki قائمة lafzı “Allah’ın emirlerine göre hareket edip hiç onları terk etmeyen”, “namazdaki ayakta duruş”, “hiçbir rahatsızlık duymadan hak dine sınıksız sarılmakta devamlı olmak”¹⁶⁹, “adil ve doğru olan”¹⁷⁰ şeklinde açıklanmıştır.

Âyette dengeli ve doğru olan bir ümmetten, topluluktan bahsediliyor ve kitap ehlinin tümünün böyle olmadığı anlatılıyor. Ayakta durabilenlerin âyette geçen özellikleri, geceleri Allah’ın âyetlerini okumaları ve bu arada secde edip ibadet yapmalarıdır.

Buna göre, ayakta kalmak için ilahi mesajlara kulak vermek ve kulluk yapmak kaçınılmazdır. Çünkü ilahi mesajlar, insanın aşırı yanlarını törpüler, onu çalışmaya, araştırmaya ve yararlı olmaya iterek her türlü kötülük ve çirkinlikten alıkoyar. Böyle bir kişi, dengeli olur. Dengesi yerinde olan kişi de ilahi mesajlara riâyet edemediği ölçüde, dengesinden bir şeyleri ve sonuçta başarıyı kaybeder. Bu durum fert için de toplum için de böyledir ve kaçınılmazdır.

“Akvam” lafzının geçtiği şu âyette, **“Az olsun çok olsun onu süresine kadar yazmaktan üşenmeyiniz. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur”**¹⁷¹ buyrulmaktadır. Âyette geçen أقوم lafzı, “eğri büğrü olmanın zıddı”, yani “doğru ve düzgün olan şey” diye izah edilmiştir.¹⁷²

Bir diğer âyet ise **“...eğer onlar ‘işittik ve itaat ettik’, ‘dinle ve bize bak’ deselerdi, elbette kendileri için daha iyi, daha doğru olurdu”**¹⁷³ denilmektedir. Görüldüğü gibi âyetteki أقوم lafzı أعدل¹⁷⁴ yani daha adil, أصوب¹⁷⁵ yani daha doğru anlamındadır.

Bir başka âyette ise **“Gerçekten bu Kur’ân, en doğru yola iletir ve yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir ödül olduğunu müjdeler”**¹⁷⁶

¹⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 112, 205.

¹⁷⁰ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 402; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VIII, 206; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1159.

¹⁷¹ Bakara, 2/282. ... ولا تسأموا أن تكتبوه صغيراً أو كبيراً إلى أجله ذلكم أفسط عند الله وأقوم للشهادة ... وأدى ألا ترتابوا

¹⁷² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VII, 126.

¹⁷³ Nisa, 4/46. ولو أنهم قالوا سمعنا وأطعنا وسمع وانظرنا لكان خيراً لهم وأقوم ولكن لعنهم الله بكفرهم فلا يؤمنون إلا قليلاً

¹⁷⁴ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 518; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, X, 123.

¹⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, X, 123.

¹⁷⁶ İsra, 17/9. إن هذا القرآن مهيدي للتي هي أقوم ويبشر المؤمنين الذين يعملون الصالحات أن لهم أجراً كبيراً.

buyrulmaktadır. Âyetteki أقوم lafzının geçtiği kısma genelde “doğru yol”, “dosdoğru yol” karşılıkları verilmiştir.¹⁷⁷

Denge kelimesinin Arapça karşılığı olarak gözüken ve yine aynı kökten gelen kavâm lafzı, Kur’ân’da, “**Onlar, harcama yaptıklarında ne israf ederler ne de cimri davranırlar. Bu ikisi arasında dengeli olurlar**”¹⁷⁸ âyetinde geçmektedir. Âyetteki قواماً lafzı; iki tarafı denk olduğu için, iki şey arasındaki adaleti, dengeyi ve ahengi ifade etmektedir.¹⁷⁹

Aynı kökten gelen diğer bir kelime de “kayyim” lafzıdır. Bu lafız dosdoğru, düz, düzgün¹⁸⁰, pek doğru ve sabit¹⁸¹, başkasının menfaatine iş yapan¹⁸², çelişki ve tutarsızlıktan koruyan¹⁸³, kendisi dışındakini tamamlayıp onu mükemmel yapan¹⁸⁴ ve “kayyime” lafzı da doğru¹⁸⁵, “*Hak dine inanan millet*”¹⁸⁶ demektir.¹⁸⁷

“Kayyim” lafzının geçtiği bir âyette, “**Gökleri ve yeri yarattığı gündeki yazısına göre Allah’ın katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haramdır. İşte doğru din budur**”¹⁸⁸ buyrulmaktadır.

¹⁷⁷ Kuşeyrî, *Letâif*, II, 338.

¹⁷⁸ Furkân, 25/67. والذين إذا أنفقوا لم يسرفوا ولم يقتروا وكان بين ذلك قواماً

¹⁷⁹ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 293.

¹⁸⁰ Halîl, *El-Ayn*, V, 233; el-Ahfeşu’l-Evsat, Ebu’l-Hasen Saîd b. mesade el-Mücaşî el-Belhî el-Basrî, *Meâni’l-Kur’ân*, (Tahk: Fâiz Fâris), 2.Baskı, Kuveyt-1981, II, 292; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 359; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 58,59; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 502; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 37; Âsim, *Okyânûs*, IV, 459.

¹⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 214.

¹⁸² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, 75.

¹⁸³ Kuşeyrî, *Letâif*, II, 376.

¹⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI, 76.

¹⁸⁵ Halîl, *El-Ayn*, V, 233; Ahfeş, *Meâni’l-Kur’ân*, II, 292; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 359; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 59; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 502; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 37; Âsim, *Okyânûs*, IV, 459.

¹⁸⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 2017; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 37.

¹⁸⁷ Bu lafızla ilgili olarak Arapça’daki şu iki kullanımı vermek istiyoruz: *Bir* : قيم القوم : “*Bir topluluğun işlerini idare eden, düzenleyen kişi, başkan*” anlamındadır. Halîl, *El-Ayn*, V, 232; Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 358; İbn Abbâd, *el-Muhîd*, VI, 58; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 502; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 37. *المراة* : قيم المراة : “*Kadının kocası*” anlamındadır. Çünkü o, kadının işlerini görür ve ihtiyaç duyduğu şeyleri karşılar. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 502-503; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 37.

¹⁸⁸ Tevbe, 9/36. إن عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهراً في كتاب الله يوم خلق السماوات والأرض منها

أربعة حرم ذلك الدين القيم

إن الحكم إلا لله أمر ألا تعبدوا : Yusuf, 12/40

...إلا إياه ذلك الدين القيم ولكن أكثر الناس لا يعلمون

Âyetteki القِيمَ lafzı için doğru olan anlamında müstakim; değişmeyen, değiştirilemeyen, yok olmayan ve devamlı olan anlamında “kâim” manası verilmiştir.¹⁸⁹

Âyette ayların sayısının on iki ve bunların dördünün haram aylar olduğu ifade edilmekte, bu bilgilerin, dosdoğru olan dine ait bilgiler olduğu vurgulanmaktadır. Bu haram aylara Araplar zaten sınıksız sarılmışlar, onları Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in dini olarak kabul etmişlerdi. Onlar bu aylara saygı duyuyor, onlarda savaşmayı haram kabul ediyorlardı. Hatta onlardan birisi, bu aylar içinde babası veya kardeşinin katiline bile rastlasa ona saldırmıyordu.¹⁹⁰

“Kayyim” lafzı, “Allah’a hamdolsun ki kuluna kitabı indirdi ve ona hiçbir eğrilik koymadı. Onu dosdoğru bir kitap olarak indirdi...”¹⁹¹ âyetlerinde Kur’ân’ın dosdoğru bir kitap olduğunu anlatmaktadır.

Râzî’ye göre âyetteki “kayyim” den murat, Kur’ân’ın, yaratılmışların hidâyete ulaşmalarına sebep olmasıdır. Bu noktada Kur’ân, çocukların bakımını üstlenen ve kendisine kayyim denilen kişi gibidir. Beşeri ruhlar da tıpkı çocuklar gibidir. Böylece Kur’ân, çocukların menfaatini gözeten son derece şefkatli ve merhametli bir kayyim gibidir.

Yine Râzî, *و لم يجعل له عوجاً* ifadesinin, “Kur’ân’ın bizzat tam ve noksansız” olduğunu, *قيماً* ifadesinin de “kendisinin dışındakini tamamlayan” anlamında olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla âyette herhangi bir takdire gerek yoktur ve âyet, diziliş sırasına göre anlaşılmalıdır.¹⁹²

Rum, 30/30: فأقم وجهك للدين حنيفاً فطرة الله التي فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله ذلك الدين القيم ولكن أكثر الناس لا يعلمون

Rum, 30/43: فأقم وجهك للدين القيم من قبل أن يأتي يوم لا مرد له من الله يومئذ يصدعون

Beyyine, 98/5: وما أمروا إلا ليعبدوا الله مخلصين له الدين حنفاء ويقيموا الصلاة ويؤتوا الزكاة وذلك دين القيمة

¹⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 54-55.

¹⁹⁰ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 269; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2524.

¹⁹¹ Kehf 18/1-2. الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب ولم يجعل له عوجاً قيماً لينذر بأساً شديداً من لدنه ويبيش المؤمن الذين يعملون الصالحات أن لهم أجراً حسناً

¹⁹² Âyetteki “kayyim” lafzının irabı ile ilgili olarak şunlar söylenmektedir:

1. Zemahşerî’ye göre bu lafzın, kitabın hali olması caiz değildir. O’na göre Âyetin takdiri وجعله قيماً
2. Ragıb’a göre وجعاً له عوجاً haldir, ولم يجعل له عوجاً haldir, قيماً ise diğer bir haldir.

“...O sahifelerde doğru, değerli kitaplar vardır”¹⁹³ âyetinde de söz konusu kelime geçmekte ve bunun için kaynaklarda “*hakkı ve adaleti konuşan...*”¹⁹⁴, “*düzgün, kendisinde eğrilik olmayan*”¹⁹⁵, “*yani doğru sabit kitaplar, bozulmaz, paydâr hak yazıları...*”¹⁹⁶ gibi karşılıklar verilmiştir.

Eğriyi doğrultmak, kıvâma ve nizama sokmak¹⁹⁷, bir şeyi uygun biçime koymak¹⁹⁸ gibi anlamlara gelen “**takvîm**” lafzı da “**Biz insanı en güzel biçimde yarattık**”¹⁹⁹ ayetinde insanın yaratılışındaki mükemmelliği anlatmaktadır. Ayetten anlaşıldığına göre insanın en güzel ve en mükemmel olarak yaratılması hem bedenen hem de ruhendir. Zira diğer canlılar yüzüstü sürünüp dört ayak üzerinde gezerlerken insan sadece doğrulup endamı güzelleşmekle kalmamış aynı zamanda akıl, irfan ve ahlak ile de donatılmıştır²⁰⁰. Görüldüğü gibi “**takvîm**” kelimesi, hem maddî hem de manevî yönden insanın en güzel, en mükemmel, en doğru, en düzgün ve en uygun bir biçimde yaratıldığını anlatmaktadır.

Yukarıdaki âyetlerde de görüldüğü gibi kıyâm kökünden gelen lafızlar Kur’ân’da mutedil, düzgün ve doğru olmak anlamlarında kullanılmıştır.

4. Bakıp Gözetmek

“Kıyâm” kökünden gelen diğer önemli bir anlam grubu da muhafaza etmek, islah etmek²⁰¹, yönetmek²⁰² ve bakıp gözetmektir.²⁰³ Buna dair Arap dilindeki bazı kullanımları şöyle sıralayabiliriz:

a. Arap Dilinde

3. أنزل إفadesi لعوجاً ولم يجعل له عوجاً قيميا ifadesinden bedeldir. Buna göre sanki Âyette şöyle denilmiştir: أنزل على عبده الكتاب وجعله قيمياً

4. Âyetteki kayyim lafzı ولم يجعل له عوجاً ifadesindeki zamirin halidir. Bkz. Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, XXI, 76-77.

¹⁹³ Beyyine, 98/3. رسول من الله يتلوا صحفاً مطهرةً فيها كتب قيمة

¹⁹⁴ Ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IV, 782.

¹⁹⁵ Kuşeyrî, **Letâif**, III, 753.

¹⁹⁶ Elmalılı, **Hak Dini**, VIII, 5935.

¹⁹⁷ Elmalılı, **Hak Dini**, VIII, 5935.

¹⁹⁸ Ateş, **Çağdaş Tefsir**, X, 533.

¹⁹⁹ Tîn, 95/4. لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

²⁰⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Elmalılı, **Hak Dini**, VIII, 5935 vd.; Ateş, **Çağdaş Tefsir**, X, 533.

²⁰¹ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, XII, 497; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, IX, 37.

²⁰² Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, IX, 37.

²⁰³ İbn Abbâd, **el-Muhît**, VI, 59; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, IX, 35.

“Kâme” fiilinin Arapça’da “bakıp gözetmek” ve idare etmek anlamlarına geldiğini de görüyoruz. قام الامير على الرعية : “Yönetici halkı yönetti, idare etti”²⁰⁴; قام اهله : “Ailesinin ihtiyacını karşıladı, bakıp gözetti”²⁰⁵; قام للشيء : “Bir şeyi gözetti, korudu, muhafaza etti”²⁰⁶; قام على : “Bir kişinin geçimini üzerine aldı, ihtiyacını karşıladı”²⁰⁷ ifadelerinde bu anlam gözükmektedir.

Yine قام بالأمر : “Bir işi üstlendi, sorumluluğunu aldı ve korudu”²⁰⁸ ifadesinde de bakıp gözetmek anlamı vardır. Bu ifade “kendini işe iyice vermek” anlamında da kullanılır. Bu kullanımın zıddı ise -قعد عن الأمر ve -تقاعد عنه ifadeleridir ki bu da “bir işe karşı gevşeklik göstermek, bir işi yapmaktan geri durmak” demektir²⁰⁹ ki, Türkçe’imizde emekli anlamında kullanılan “takaüd” kelimesi de buradan gelmektedir.

“Bir işi icra edip yürüten kişi” anlamındaki القائم بالأمر halife için de söylenmektedir.²¹⁰ Yine القائم في الملك و نحوه ifadesi de “bir malı vb. koruyup muhafaza eden” demektir.²¹¹ Nitekim dilimizde, mülki idarenin ilçe biriminin başında bulunan idari amire verilen “kaymakâm” yani “kâimü makâm” veya “kayyimü makâm” unvanı da buna işaret etmektedir.

b. Kur’ân’da

Burada “bakıp gözetmek”, “idare etmek” anlamlarında kullanılan “kavvâm” ve kayyûm” lafızlarından örnekler vereceğiz. “Kıyâm” mastarından gelen “kavvâm”, lugatta “bir işi üstlenen kişi”, “alâ” harfi ceri ile kullanıldığında, “bir kişinin geçimini üzerine alan kişi”²¹² anlamına gelmektedir.

Nitekim “Allah üstün kıldığı ve mallarından harcayıp kadınların geçimlerini sağladıkları için erkekler kadınlar üzerinde yöneticidirler”²¹³ âyetinde bu lafız, erkeklerin bir özelliği olarak geçmektedir.

²⁰⁴ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 37.

²⁰⁵ İbn Abbâd, *el-Muhîb*, VI, 59; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 35.

²⁰⁶ İsfehânî, *Mufredât*, 416; er-Râzî, Ebu Abdullah Zeynüddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdullah, *Tefsîru’r-Râzî’l-Müsemmâ bi Enmûzecin Celîlin fi Esile ve Ecvibe min Ğarâibi Âyi’t-Tenzil*, (Tahk.: Muhammed Rıdvân ed-Dâye), Dâru’l-Fikri’l-Muasır, Beyrut 1990, s.236; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 307.

²⁰⁷ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 35.

²⁰⁸ Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s.528.

²⁰⁹ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 40; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, II, 32.

²¹⁰ Ezherî, *et-Tehzîb*, IX, 359; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 501.

²¹¹ Halîl, *El-Ayn*, V, 233; İbn Abbâd, *el-Muhîb*, VI, 58.

²¹² Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, IX, 35-37.

²¹³ Nisa, 4/34. الرجال قوامون على النساء بما فضل الله بعضهم على بعض وبما أنفقوا من أموالهم

Âyetteki قوامون lafzı muhafaza ve ıslah ederler²¹⁴, bir işi fazlasıyla ve tastamam yaparlar²¹⁵ diye anlaşılmıştır. Âyette geçen “bazılarını bazılarına üstün kıldığı hususlar sebebiyle” ifadesini sadece erkek cinsinin kadın cinsiyle olan farklılıklarını değil, aynı cinsten olanların birbirlerine göre farklılıklarını da kapsamaktadır.²¹⁶

Kaynaklarda da temas edildiği gibi²¹⁷ eşi, kızı, anası gibi bakmakla yükümlü olduğu kadınların rızkı, eğitimi, sağlığı vb. her türlü hak ve ihtiyaçları için koşup yorulmayan bir kişi, âyette sözü edilen erkeklerin özelliklerini taşımamaktadır.

Kavvam lafzı şu âyette de şahitlik yaparken adaletin korunup gözetilmesini ve hakkıyla yerine getirilmesini ifade etmektedir²¹⁸: “**Ey inananlar, adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun...**”²¹⁹ Âyetteki قوامين lafzı, zulmetmeyecek şekilde adaleti gözetmeye çalışmak²²⁰, adaletle söyleyip konuşmak²²¹, adaleti tam yerine getirmek²²² anlamındadır.

Âyette, durum ne olursa olsun şahitliğin Allah rızası için ve adaletle yapılması istenmektedir. Kendisi veya bir yakını ya da herhangi bir menfaat için adalet sınırlarından çıkan bir şahitliği, inanan insanların kesinlikle yapmaması gerektiği anlatılmaktadır. Dolayısıyla âyetteki emir, Allah'ın bütün mükelleflere adaleti tercih etmek, zulüm ve sapmadan sakınmak hususunda fazla duyarlı olmalarına dair bir emirdir.²²³

“Kıyâm” masterından bir diğer lafız olan “kayyûm” da bakıp gözeten anlamındadır ve فيقول vezninde bir mübalağa sigasıdır. “*Kendisi ayakta duran ve diğerlerini de ayakta tutan*” demektir.²²⁴ Buna göre kayyûm, varlığı devam eden ve kendisi dışındaki bütün varlıkların düzenli varlığını devam ettiren demektir. “Kayyûm”

²¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 497.

²¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 90.

²¹⁶ Âyette ilgili geniş bilgi için bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 90-91; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1348-1350; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, II, 274 vd.

²¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1350.

²¹⁸ Kavvam lafzının buna benzer diğer bir kullanımı için bkz. Maide, 5/8:... يأيها الذين آمنوا كونوا قوامين

لله شهداء بالقسط

²¹⁹ Nisa, 4/135. يأيها الذين آمنوا كونوا قوامين بالقسط شهداء لله ولو على أنفسكم أو الوالدين والأقربين

²²⁰ Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 575.

²²¹ İbnü'l-Cevzî, *en-Nuzhe*, 504-506.

²²² Ateş, *Çağdaş Tefsir*, II, 377.

²²³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XI, 74.

²²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 849.

lafzı kayyâm ile aynı anlamdadır. Dolayısıyla rızık ve ecelleri sürekli kontrol eden, eşi, benzeri olmayan varlık anlamında Allah'ın isimlerinden bir tanesidir.²²⁵

Askerlere erzak dağıtan kişi, herkese hiçbir ihmal ve noksanlık olmadan hakkını verdiğinde “kayyim” diye adlandırılır. Allah'a da “kâim” ve “kayyûm” denir. Çünkü kullarına rızık vermesi devamlıdır.²²⁶

Bu lafız Kur'ân'da “hay” حي ile birlikte Allah için kullanılmaktadır. Bu âyetlerden bir tanesi şudur²²⁷: **“Allah ki O'ndan başka tanrı yoktur, daima diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir...”**²²⁸

Âyette geçen القيوم lafzını Râzî “zatiyla ayakta duran ve kendisi dışındaki her şeyi ayakta tutan”, “her şeyin üzerinde ayakta duran”, “yaratılışları ve rızıklandırılmaları hususunda yaratıkların işlerinin yönetimini üstlenen”, “daima var olan ve üzerinde herhangi bir değişme olmayan varlık” olarak izah etmiştir²²⁹. Lugatlarda ise kayyum, “yaratıkların rızık ve ecellerini sürekli kontrol eden, eşi, benzeri olmayan varlık”²³⁰ şeklinde de izah edilmiştir. Süryanice'de bu kavrama “uyumayan kişi” anlamı verilmekte fakat Râzî, bunun uzak bir ihtimal olduğunu söylemektedir.²³¹ Aynı kavramı İsfahânî “her şeyi koruyan ve onlara gerekli olanı veren”²³², Zemaşerî “yaratılmışları sürekli idare eden ve koruyan”²³³; Kuşeyrî (v. 465/1077) “kullarının işlerini gözeten ve her hareketi veren”²³⁴; Elmalılı “daima duran, tutan”, “fena ve zevalden münezze”²³⁵ şeklinde izah etmişlerdir.

“Kayyûm” lafzı, mübalağa ifade eder.²³⁶ “Kayyâm” veya “kayyim” kelimeleri ile aynı anlamdadır.²³⁷ Nitekim Hz. Ömer (v. 23/643) âyette geçen “kayyûm” kelimesini “kayyâm” diye de okumuştur.²³⁸ Buna göre “kâim” lafzı “ayakta duran” anlamında ise, “kayyûm” lafzı, daha ileri boyutta bir ayakta duruşu ve idare etmeyi anlatmaktadır. Bu

²²⁵ İbn Abbâd, **el-Muhîd**, VI, 59; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, XII, 504; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, IX, 36.

²²⁶ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, II, 32.

²²⁷ Kayyum lafzının حي ile birlikte Kur'an'daki diğer kullanımları için bkz. Âl-i İmrân, 3/2: اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

وعنت الوجوه للححي القيوم وقد خاب من حمل ظلماً: Taha, 20/111: الحي القيوم

²²⁸ Bakara, 2/255. اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ

²²⁹ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, VII, 4.

²³⁰ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, XII, 504; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, IX, 36; İbn Abbâd, **el-Muhîd**, VI, 59.

²³¹ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, VII, 8.

²³² İsfahânî, **Mufredât**, s.417.

²³³ Ez-Zemaşerî, **el-Keşşâf**, I, 300.

²³⁴ Kuşeyrî, **Letâif**, I, 196.

²³⁵ Elmalılı, **Hak Dini**, II, 840, 849.

²³⁶ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, VII, 8; Elmalılı, **Hak Dini**, II, 849; Ateş, **Çağdaş Tefsir**, I, 449.

²³⁷ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, XII, 504; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, IX, 36; İbn Abbâd, **el-Muhîd**, VI, 59.

²³⁸ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, VII, 8.

lafzın Kur'ân'da üç âyette geçmesi ve bu âyetlerin hepsinde sadece Allah için kullanılması anlamlıdır. Buna göre bu lafızla anlatılan ayakta duruş veya yönetmek, yaratıkların ayakta duruş veya yönetmelerinden daha farklıdır.

Allah'ın sıfatlarından olan “*kıyâm bi nefsihî*” de, O'nun, varlığında başka bir zata veya mekâna muhtaç olmayarak, bizzat kâim olması demektir.²³⁹ Bütün bunlardan anlaşıldığına göre âyette geçen “*kayyûm*” lafzı; Allah'ın var olmada, varlığını devam ettirmede hiçbir şeye muhtaç olmadığını, zatıyla kâim olduğunu vurgulamakta ve aynı zamanda O'nun, bütün kainattaki her türlü dengeyi, düzeni var edip ayakta tutan, evrendeki canlı cansız tüm varlıklardan her yönüyle haberdar olup onların varlıkta ve ayakta kalabilmeleri için her türlü ortamı yaratan ve yaşatan olduğunu anlatmaktadır.

5. Kararlı Olmak

Kâme fiili bir şeyde kararlı olmak, bir şeye niyetli olmak ve bir şeye yönelmek²⁴⁰ anlamına da gelmektedir.

a. Arap Dilinde

Arapça'daki كذا قام فلان إلي أمر ifadesi, “*Falan kişi filan işe kesin niyetli*” demektir. Burada fiil, bir kişinin bir şeye son derece ciddi bir şekilde kararlı ve kesin niyetli olduğunu belirtmektedir.²⁴¹ Yine قام إلي الصلاة: “*Namaza özenle, dikkatle yöneldi*”²⁴² demektir.

Sarhoşun, bir tarafa yöneldiğinde, harekete geçtiğinde sağ sol yaparak yürüdüğünü anlatan نزييف إذا قامت لوجه تمايلت: “*Sarhoş bir tarafa yöneldiğinde sağ sol yaparak gider*”²⁴³ ifadesinde de fiilin “yönelmek” anlamına geldiği görülmektedir. Görüldüğü gibi söz konusu fiil, Arapça'da kararlı, niyetli olmak ve bir tarafa, bir şeye yönelmek manasında kullanılmaktadır.

b. Kur'ân'da

Burada “kâme” fiilinin, yönelmek, niyet etmek ve kesin kararlı olmak anlamındaki kullanımına uygun olduğunu düşündüğümüz iki âyeti örnek vereceğiz:

²³⁹ Gölcük, Şerafeddin, Toprak, Süleyman, **Kelâm**, Tekin Yayınevi, 2. Baskı, Konya 1991, s. 198.

²⁴⁰ Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, IX, 37.

²⁴¹ Kurtubî, et- **Tefsîr**, X, 366; Seâlibî, **Cevâhir**, II, 371.

²⁴² Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, IX, 37.

²⁴³ İmrüü'l-Kays, **Divân**, 45; Sendubi, **Şerh**, 86.

“... Onlar, namaza kalktıklarında insanlara gösteriş yaparak tembelleme kalkanlar ve Allah’ı çok az anarlar”²⁴⁴ âyeti ile “Ey iman edenler, namaza kalktığınızda yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız”²⁴⁵ âyetlerindeki kullanım böyledir. Burada geçen söz konusu fiile “kalkmak”²⁴⁶, “azmetmek, kesin niyet etmek”²⁴⁷ anlamları verilmiştir.

Burada sözü geçen ilk âyette²⁴⁸ münafıkların namaz için ayağa kalkışlarından yani ona yönelmelerinden ve bu işe niyetlenmelerinden söz edilmektedir. İkinci âyette²⁴⁹ ise, müminlerin namaz kılmak amacıyla kararlı bir şekilde yerinden kalkmaları ve bu işe yönelmeleri anlatılmaktadır. Dolayısıyla filolojik kaynaklardaki ile bu âyetlerdeki kullanım arasında bir benzerlik görülmektedir.

Sonuç

Yaptığımız çalışmada “kâme” fiil kökü ve türevlerin Kur’ân âyetlerinde hangi manalarda kullanıldığını anlamaya çalıştık. Bunun için de öncelikle Arap edebiyatı kaynaklarına, ardından söz konusu lafzın ilk olarak Kur’ân’a hangi anlamda girdiğine ve sonra da Kur’ân’daki kullanım alanlarına bakmaya çalıştık. Sonuçta bu fiilin, Arap edebiyatı kaynaklarında ve Kur’ân’da ayakta durmak, sabit kalmak, mutedil olmak, bakıp gözetmek ve kararlı olmak anlamlarında kullanıldığını gördük.

Her ne kadar “kâme” fiilinin “*ayakta durmak*” dışında farklı anlamlara sahip olduğu ve bu anlamlarda kullanıldığı görülse de aslında bütün bu anlamların ortak noktası “*ayakta durmak*” anlamıdır. Bu anlam, bu kökte ve bu kökten müştak olan kavramlarda ortak bir payda olarak mevcuttur. Dolayısıyla “kayâm” mastarından olan lafızlar değerlendirilirken esas anlam olan “*ayakta kalma*” veya “*ayakta tutma*” anlamının gözden kaçırılmaması gerekir. Bazen ilk bakışta bu mana fark edilmeyebilir ama kısa bir tahlil sonucu onun mevcudiyeti hemen fark edilecektir.

²⁴⁴ Nisa, 4/142. وإذا قاموا إلى الصلاة قاموا كسالى يراءون الناس ولا يذكرون الله إلا قليلا.

²⁴⁵ Maide, 5/6. يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلاة فاغسلوا وجوهكم وأيديكم إلى المرافق

²⁴⁶ Elmalılı, **Hak Dini**, III, 1494; Esed, **Kur’ân Mesajı**, 172; Dumlu-Elmalı, **Meal**, 87; Ateş, **Çağdaş Tefsir**, II, 383; Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, VIII, 377.

²⁴⁷ İsfehânî, **Mufredât**, s.417; Ebu’l-Bekâ, **el-Külliyât**, s.528; Fîrûzâbâdî, **Besâir**, IV, 307.

²⁴⁸ Nisa, 4/142. وإذا قاموا إلى الصلاة قاموا كسالى يراءون الناس ولا يذكرون الله إلا قليلا.

²⁴⁹ Maide, 5/6. يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلاة فاغسلوا وجوهكم وأيديكم إلى المرافق